ШУМЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ
"ЕПИСКОП КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ"

ФАКУЛТЕТ ПО ХУМАНИТАРНИ НАУКИ

КАТЕДРА ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

9 г.

Самостоятелни и полусамостоятелни владетели в българските земи през XII–XIV в. Центрове на сепаратизма през епохата на Второто българско царство

Божидар Тодоров

Independent and semi-sovereign rulers in the Bulgarian lands in 12–14 c. Centers of separationism in the period of the Second Bulgarian Kingdom

Bojidar Todorov

Abstract: *The Second Bulgarian Kingdom is undergoing strong decentralization. The central government is unable to regain all territories belonging to Bulgaria before 1018. However, the feeling of Bulgarian appurtenance is preserved in the local people, who were struggling to preserve their lives and adapt to the new political environment in the Balkan Peninsula.*

Key words: *Second Bulgarian Kingdom, centres of separationism, independent and semi-sovereign rulers.*

Въведение

Започвайки разглеждането на проблема, свързан със самостоятелните и полусамостоятелните владетели в българските земи през XII-XIV в., ще си позволя да цитирам един от познавачите на историята на Второто българско царство, покойният проф. дин Йордан Андреев: „По принцип политическите и обществени идеали на аристокрацията ни били диаметрално противоположни на царските амбиции. Епохата на Второто българско царство изобилства с примери, при които самодържавната идея била поставяна на изпитание или пък изобщо дискредитирана от сепаратистични амбиции. Сепаратизмът бил заложен в същностната природа на аристокрацията ни, която с нарастване на влиянието й се проявява най-вече като анархична сила и дестабилизиращ фактор. Няколкото щастливи изключения са единственият светъл лъч, в това отношение."[1]

Втората българска държава е балканска, средновековна децентрализирана монархия. В българските земи от края на XII до края на XIV в. съществуват редица самостоятелни и полусамостоятелни владения. Най-ранните прояви на сепаратизъм в Българското царство се свързват с децентрализационните процеси във Византийската империя от последната четвърт на XII в., породени от пилеене на пари в двореца, огромна корупция в държавните институции, увеличаване на данъците и закономерно обедняване на населението. Военачалници чужденци, друговерци са основен фактор за сепаратизма при Византийската държава.[2]

Появата на самостоятелните и полусамостоятелните политически формации е резултат от центробежните сепаратистки тенденции, присъщи за византийския или балкански феодализъм от онова време. [3] Българските земи са включени във византийския обществено-административен апарат почти два века (X-XII в.). В покорената българска държава е въведена военно-административната и обществено-икономическата система на Византийската империя, съответно феодалните отношения в българските земи през XI-XII в. придобиват нова посока на развитие. Константинополските императори управляват българските земи като свои лични

---

[1] **Андреев, Й.** *Курс лекции по история на Второто българско царство*, Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий", 1994, с. 150.

[2] **Николов, Г.** *Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII – средата на XIII в.)*, София: ИК „Гутенберг", 2011, 7/9.

[3] **Лазаров, И., Пл. Павлов, И. Тютюнджиев.** *История на България : Ч. 1. Средновековие. Българските земи под османска власт : (VII–XVIII в.)*, Велико Търново: изд. „Слово", 1995, с. 87.

поземлени владения (василикати), за които отговарят специални чиновници. Някои от представителите на византийската аристокрация също получават свои имения, както и част от българските боляри. Установени са безусловна и условна форма на светска феодална собственост. При първата, феодалът има пълни права над земята. Най-разпространената условна форма е прония (недвижимо имущество и земя, които са дарявани от императора на светски аристократи, а в замяна прониарят често изпълнява различни задължения – например, събира отряди за войни, с които подпомага централната власт). При управлението на император Константин IX Мономах (1042-1055) за първи път е спомената пронията. Впоследствие имунитетните права на църковните и светски феодали нарастват и през втората половина на XII в. едрата земевладелска аристокрация проявява все по-интензивни опити за отцепничество, като при император Исак II Ангел (1185-1195) този процес е силно изразен.[4]

Феодализмът по българските земи през XII-XIV в. е в своя апогей. Той се характеризира с няколко основни белези. На първо място разрастване на едрото земевладение. Най-едрият земевладелец по закон е царят, защото притежава цялата територия на страната, но действително главни боляри се конкурират с него по владени площи. Болярите получават имотите си под формата на пронии, чрез покупко-продажба или по наследство като „бащини". Феодализмът се отличава и с голям феодален имунитет (правата, притежавани от феодала над зависимото население в земите му се увеличават), както и растеж на паричната рента, нарастващ брой подчинени хора.[5]

Закономерно, с растежа на феодалното земевладение, се увеличава и имунитетът, придобиван по два пътя – с дарствени грамоти или без участието на централната власт. Феодалите се възползват от своето положение, за да се отцепят от властта на царя. В българското средновековно общество болярите са разделени на два слоя: „велики" и „мали". Според някои източници по-дребните феодали са васали на по-едрите. „Великите боляри" притежават обширни имения, много финансови средства, които предопределят бъдещите им амбиции за самостоятелност. Типичен пример са: деспот Алексий Слав, Добромир Хриз, деспот Михаил Шишман,

[4] **Попов, Ст.** *Замъкът в Европа и България през средните векове*, София: ИК „Колхида", 2011, 78-80.

[5] **Пак там**, с. 80.

севастократор Стрез, деспот Войсил, деспот Елтимир и др. Феодалите имат собствен апарат за администриране на земите си и подвластното им население.[6]

Същността на феодализма представлява налагането на власт над производителя от местни духовни или светски едри феодални собственици. През XIII-XIV в., с развитието на този процес в България, сепаратизмът нараства все повече, поради огромното концептуално, стопанско и държавническо влияние на някои боляри над подчинените им хора. Още заможни българи превръщат своите владения в самостоятелни или полусамостоятелни спрямо държавното управление.[7] В България и Византия, за разлика от Западна Европа, градовете не стават съюзник на царската власт срещу сепаратизма на аристокрацията, въпреки че съществуват и изключения. Отцепничеството е резултат от силна и тиранична централна власт или е породено от външни фактори, но скрит замисъл може да е и алтернатива за царския престол.[8]

В административно отношение през Второто царство България е разделена на хòри. Главният град в хòрата дава името на областта. Хòрата е управлявана от дук и се дели на още по-малки административни единици, именувани катепани (начело с катепан). Под властта на дука и катепана работят служители с различни военни, юридически, финансови задължения, оформящи местното управление. Царски съдии имало и в хòрите, но те не били допускани в имениятa на феодалите, защото последните разполагат с имунитет. Специален служебен апарат има и в градовете, като начело на града стои кефалия (той се грижи за поддържането на крепостните съоръжения, благоустройството, продоволствието), а военният управител е с ранг кастрофилакс (отговаря за отбраната и командва военния гарнизон).[9]

Във Византия и България през XIV в. възникват апанажните владения, които целят да укрепят държавата. Предаването на цели области в ръцете на член от царското семейство създава основи за силен сепаратизъм. Нестабилността в отношенията „център" – „периферия" се поражда и от липсата на адекватна правна система, която играе ключова роля в единството на страната и установяването на общ ред.[10]

---

[6] **Попов, Ст.** *Замъкът в Европа и България през средните векове*, София: ИК „Колхида", 2011, 81-83.

[7] **Пак там**, с. 83.

[8] **Лазаров, И., Пл. Павлов, И. Тютюнджиев.** *История на България : Ч. 1.,* с. 87.

[9] **Попов, Ст.** *Замъкът в Европа и България през средните векове*, 83-84.

[10] **Лазаров, И., Пл. Павлов, И. Тютюнджиев.** *История на България : Ч. 1.*, с. 87.

Сепаратизмът от края на XII до средата на XIII век

През този период отцепническите движения са малко и се наблюдават в крайните области на царството. Те са провокирани от нестабилността по границата с Византия, Епир или Латинската империя, както и от династични борби. Местното население и болярство се обединява около тези личности, поради необходимостта от защита при постоянни набези, но и поради българско народностно чувство, съхранено под влиянието на чужда власт.[11] Не случайно в своята „История" Никита Хониат пише относно Добромир Хриз: „…влах по произход[12] и дребен на ръст. Той не беше в съгласие с Петър и Асен, когато въстанаха срещу ромеите, нещо повече: той вдигна оръжие срещу тях с подчинените си петстотин сънародници и стана съюзник на ромеите. Но не много по-късно той беше уличен, че клони към сънародниците си, и то все повече и повече, и че се домогва до царска власт и затова беше хвърлен в тъмница. След това беше освободен и изпратен да пази Струмица, но измами надеждите на императора, който го бе изпратил там. Възползвайки се от положението си, той започна сам безсрамно да причинява злини на съседните ромеи.".[13] Този отцепник е типичен пример, затова как видни личности през XII в. обособяват самостоятелни владения в покорените от Византия български територии.

В пределите на Византийската империя, в края на XII в. се наблюдават децентрализационни процеси главно на Балканския полуостров. Прониите имат ключова роля за развитието на това отцепничество, но едновременно с тях значими фактори са богатството на аристокрацията и разнородният й етнически характер. Наследниците на старите български боляри не загубват своята национална принадлежност и остават верни на своя народ, като временното ромеизиране им позволява да оцелеят, но те почти винаги отстояват концепцията за освобождаване от чуждата власт.[14]

От края на XII и началото на XIII в. сепаратизмът в територите на Българската държава има прилики и връзки с процесите на децентрализация във Византия, но същевременно отликите не липсват. През дванадесетото столетие част от по-богатите и

---

[11] **Лазаров, И., Пл. Павлов, И. Тютюнджиев.** *История на България : Ч. 1.*, 87-88.

[12] Знае се, че Никита Хониат отделя значително внимание на балканското влашко население и понякога пренася името „власи" и върху българското население (Никита Хониат. В: *ГИБИ*, XI, 1983, с. 7).

[13] Никита Хониат – История. – В: *ГИБИ*, XI, 1983, с. 54.

[14] **Николов, Г.** *Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII – средата на XIII в.)*, с. 9.

влиятелни българи стават прониари във византийската армия. Формира се нов слой от високопоставени българи, като към тях се причислява и потеклото на бъдещите български царе Теодор-Петър (1185-1190; 1196), Асен I Белгун (1190-1196) и Калоян (1197-1207). Финансовата обезпеченост на родните боляри подпомага съществено възможността им за политическа независимост и през 1185 г. точно този слой от знатни личности вдига въстание срещу византийската управа. Войната продължава до 1201 г. Междувременно в Северозападна България до 1203 г. се води война с кралството на унгарците, която също предизвиква дестабилизация. Друг външнополитически фактор на Балканския полуостров след 1204 г. е Латинската империя.[15] Кръстоносците на 12 април 1204 г. завладяват столицата на Византия – Константипонопол и така митът за вечната империя е опроверган. Епир и Никея – двете огнища на ромейската държавност – в този период не са достатъчно силни, за да бъдат силни играчи на полуострова. За пръв път част от византийската аристокрация признава българския цар за свой василевс и полага клетва да му служи и да му се подчинява. Не случайно френският историк Жофроа дьо Вилардуен, свидетел на събитията, пише: „Но гърците, които бяха много вероломни, не бяха прогонили коварството от своите сърца. По това време те видяха, че французите бяха твърде разпилени по земите и че всеки имаше да върши нещо за своя сметка. Те помислиха впрочем, че тогава биха могли да ги предадат. И те тайно взеха пратеници от всичките градове на страната и ги изпратиха при Йоанис, който беше крал на Влахия и България, който беше воювал с тях и постоянно воюваше, и те му известиха, че ще го обявят за император („que il le feroient empereor") и че всички ще му се подчинят и че ще убият всички франки. И те ще му се закълнат, че ще му се подчиняват като на свой господар, а той ще им се закълне, че ще ги управлява като свои поданици. Така беше сторена клетвата".[16] Политическата обстановка на Балканите се заплита все повече до 1230 г. в битката при Клокотница, когато България се утвърждава като хегемон на полуострова.[17]

При управлението на царете Теодор-Петър, Асен I Белгун и Калоян се наблюдават и черти на вътрешна нестабилност. Тримата общо царуват около 22 години, което не позволява да се постигне устойчивост на държавното кормило.[18]

---

[15] **Николов, Г.** *Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII – средата на XIII в.)*, с. 10.

[16] **Божилов, И., В. Гюзелев.** *История на средновековна България VII-XIV в. : Т. 1.*, София: ИК „Анубис", 1999, 448-457.

[17] **Николов, Г.** *Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII – средата на XIII в.)*, 10-11.

[18] **Пак там**, с. 11.

Йордан Андреев точно описва тази обстановка с думите: „През 1196 г. цар Асен се втурнал „с още по-голяма самоувереност" по посока на югозапад и стигнал до Беломорието. Започнало осъществяването на последната, трета част от планът за освобождение. Завръщането на Асен в Търново, вместо да се превърне в истински триумф, завършва трагично: царят става жертва на престъпно съзаклятничество. С неговата смърт се открива черната страница на политическите убийства в търновския дворец."[19] Дворцовите интриги са неотлъчна част от политическия живот на България, защото от престола са свалени и убити първите трима владетели във възобновената държава на българите.[20]

Куманите имат двустранна роля във вътрешнополитическото развитие на страната ни. Във военен план те са стратегически бойни отряди, които способстват успехите на Българското царство срещу Унгарското кралство, Византийската и Константинополските империи, т.е. верни съюзници, решаващи много сражения. Същевременно с това куманите влияят във вътрешнополитическия живот на държавата като определят нейната външна политика в такъв ред, че да увеличават своите завоевателски военни походи. Калояновото управление също е жертва на техните замисли и интриги.[21] След смъртта на българския цар положението в България се влошава още повече. Хипотезите за смъртта на Калоян са различни. Монахът Албериx в своята световна хроника известява: „За българския цар Йоаниций, чухме, бил погубен от блажения Димитрий, когато отивал срещу Солун (при похода на Калоян от 1207 г.). Наследил го в Търново неговият роднина на име Борил…".[22] Независимо от това как е свършил земния си път Калоян, факт е, че управлението на незаконно завзелия престола цар Борил (1207-1218) е съпроводено с външнополитически неуспехи, загуба на територии, вътрешна нестабилност, както и отцепване от централната власт, бунтове, увеличаване на богомилските движения сред българите.[23]

Едва при Иван Асен II се наблюдава вътрешна и външна политическа стабилност на Българската държава. В най-могъщото царство на Балканите е установен непоколебим административен ред в пределите на България, защото владетелят поставя

---

[19] **Андреев, Й.** *Курс лекции по история на Второто българско царство*, Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий", 1994, с. 42.

[20] **Николов, Г.** *Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII – средата на XIII в.)*, с. 11.

[21] **Пак там**, с. 11.

[22] Албериx – Хроника на монаха Албериx от манастира „Троа Фонтен". – В: *ЛИБИ*, IV, 1981, с. 183.

[23] **Николов, Г.** *Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII – средата на XIII в.)*, с. 11.

свои наместници във всички области, а новоприсъединените към страната епископии се управляват от родни духовници. Първият владетел във Второто българско царство, който доживява естествената си смърт е именно Иван Асен II.[24]

На 24 юни 1241 г. гореупоменатият владетел напуска земния свят и в Българското царство последва приблизително петнадесет годишно управление на регенти. Цар Коломан I (1241-1246) и неговият брат Михаил II Асен (1246-1256) са непълнолетни, когато получават владетелския трон. Заместниците на невръстните монарси често ръководят държавните дела в своя полза, поради което не е случайно, че и двамата царе са убити. Дворцовите заговори са обичайни за този период и продължават през втората половина на XIII в.[25]

Политическата обстановка в българските земи в периода края на XII и първата половина на XIII в. предопределя дестабилизацията на централната власт. Тя се изразява в: отцепване на територии от Българското царство, оформяне на самостоятелни и полусамостоятелни владения, отделяне на византийски управители в земи, населени с българи и т. н. В някои случаи тези форми се преплитат,[26] но при стабилност в държавния център (Иван Асен II) отцепените области стават част от властта в Търново. Липсата на местни династии предопределя кратковременността на сепаратистките земи.

* Проявите на децентрализация, както в този период, така и в останалите два ще бъдат разгледани по териториалния принцип, използван в Приложението, т.е. формите на сепаратизъм са представени като част от региони в земите на Второто българско царство, започвайки от север, по посока на часовниковата стрелка. Паралелно с кратката история на владетелите и техните земи се упоменава и центърът, от който отстояват децентрализационните си права.

- в <u>Българския северозапад</u>:

- *Белота* – произходът му не е уточнен (българин или българизиран по име унгарец), през 1202-1203 г. управлява самостоятелно владение в Българския северозапад, съществуващо в контекста на Калояновата политика. Според Г. Николов центърът на това владение по всяка вероятност е **Браничево?**. Земите на Белота са значителен укрепителен пункт за Българската държава срещу унгарската експанзия на юг от

[24] **Николов, Г.** *Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII – средата на XIII в.),* с. 12.

[25] **Пак там,** с. 12.

[26] **Пак там,** с. 13.

Дунав. Предполага се, че през 1203 г. в разгара на българо-унгарските сражения владението му е унищожено.[27]

- в Българския североизток:

- *Петровата земя* – апанажно владение, подарено от Асен I Белгун на Петър през 1190 г., когато по-малкият брат става цар на България. Териториалният обхват на тези земи включва обширен район с център **Велики Преслав**, в който втора по важност е крепостта Прават (известна и с българското си име Овеч, т.е. днешният град Провадия), както и Лудогорието, и земите до устията на Дунав. Названието „Петрова земя" се запазва до средата на XIII в. През 1190 г. цар Теодор-Петър успява да присъедини временно Анхиало (дн. Поморие) и Варна. През 1196 г. Иванко (български болярин) убива цар Асен I-Белгун. Византийският хронист Никита Хониат, съвременник на събитията, пише: „И тъй Иванко веднага избягал и отишъл при съучастниците в делото си. Той им известил за станалото, решил заедно с тях да вдигнат бунт, защото братята на убития и каквито имал роднини и приятели нямало да останат спокойни." [28] Теодор-Петър успява да отстрани узурпатора и се възцарява в Търново, оттогава „Петровата земя" се обединява с Търновското царство.[29]

  След битката при Клокотница през 1230 г. дубровнишките търговци получават дарствена грамота-оризмо от цар Иван Асен II, като в нея се споменават областните единици Преслав и Карвунска хора (земя). Следователно Петровата земя се обособява в две отделни области – едната със средище Велики Преслав, а другата с център Карвуна. Великопреславската хора опира на запад до областта на Търново със Загоре, а на изток стига до Карвунската хора. Овеч остава в границите на Карвунската хора.[30]

- *Земята на севастократор Петър* – възниква като самостоятелно владение в средата на XIII в., в Българския североизток. Сведения за

---

[27] **Николов, Г.** *Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII – средата на XIII в.)*, 183-190.

[28] Никита Хониат – История. – В: *ГИБИ*, XI, 1983, с. 51.

[29] **Николов, Г.** *Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII – средата на XIII в.)*, 59-62.

[30] **Пак там**, с. 62.

Петър са открити само в Договора на цар Михаил II Асен с Дубровник от 15 юни 1253 г. Съществува хипотеза, че Петър се оженва за Анна Теодора (дъщеря на Иван Асен II и сестра на цар Михаил II Асен) и получава: титлата севастократор, зестра – владение в Добруджа от малолетния цар Михаил II Асен, на когото всъщност е и регент. Статутът на тези земи е апанаж или близка форма до него. Петър има собствени органи на данъчно-съдебната система в пределите на своите земи. Липсват по-конкретни данни за този владетел, но се предполага, че център на подвластните му територии е **Велики Преслав?**.[31]

- в Родопската област:

  - *Иванко, „убиецът на Асеня"* – през 1199 г. отцепва българските земи в Родопите, които са под византийска власт, а по-късно е принуден да признае хегемонията на Калоян. Държавата му не просъществува повече от година. Заловен е през 1200 г., а брат му Мито бяга при Калоян. [32] Центрове на владенията на Иванко са **Кричим** и **Станимака**.[33]
  - *Йоан Спиридонаки* – историческите извори за тази личност са оскъдни: Никифор Хризоверг, Никита Хониат, Ефрем, Теодор Скутариот. Фамилията на Йоан не е известна. Знае се, че е с незнатен произход, родом от Кипър. Издига се до длъжността „пазител на т. нар. вътрешно съкровище", а след време става управител на Смоленската област (земите от горното течение на р. Арда до средното течение на р. Места на югозапад). Всъщност Йоан властва над част от старото владение на Иванко в Родопите, което е завладяно от императора на Византия през лятото на 1200 г. Новият собственик се отцепва от върховенството на Алексий III Ангел, подтикнат от българския цар Калоян. През лятото и есента на 1201 г. византийският император започва походи срещу сепаратистите Йоан Спиридонаки, Добромир Хриз и Мануил Камица. Сразен, Йоан, бяга в Мизия при Калоян, което разкрива съвместните им действия. С това приключва властването на Йоан в част от Родопите за

---

[31] **Николов, Г.** *Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII – средата на XIII в.)*, 62-69/233.

[32] **Лазаров, И., Пл. Павлов, И. Тютюнджиев.** *История на България : Ч. 1.*, с. 88.

[33] **Николов, Г.** *Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII – средата на XIII в.)*, с. 233.

около една година (1200-1201 г.). Центърът на неговите владения е **неуточнен**.[34]

- *Деспот Алексий Слав* – един от най-близките роднини на Асеневци – сестреник на Асен I, Петър и Калоян. Първоначално става управител на Родопската област и седалището му е крепостта **Цепина** *(фиг. 1.)* при Дорково. [35] Съвременният български историк Георги Николов констатира, че е твърде вероятно Алексий Слав да завоюва **Мелник** *(фиг. 2)* през 1211 г. и точно тогава да установява своята резиденция там.[36] Византийският историк от XIII в. Георги Акрополит в своята „История" пише: „Този Слав… като завладял силната и почти непревзимаема за всички противници крепост Мелник, станал самодържец и не се покорявал на никой от околните владетели. Понякога бил съюзник на италийците, свързвайки се с тях поради роднинство, понякога държал страната на българите поради родство, а понякога — на Теодор Комнин. И никога никому не бил нито подчинен, нито се свързвал истински във вярност и съгласие." [37] Намерен е ценен „сигилий" на Слав в полза на мелнишката църква от 1220 г., демонстриращ авторитета на владетеля. При Иван Асен II сепаратизмът е преодолян, поради което и Алексий Слав се подчинява на търновския цар.[38]

- в <u>географската област Македония</u>:

- *Добромир Хриз* – първият от тези самостоятелни владетели, според разказа на Никита Хониат „този Хриз беше влах по род", но най-вероятно става дума за българин от Северна България.[39] Д. Х. е имотен българин във Византийската империя, финансово обезпечен и има на подчинение 500 души военен отряд. В началото на въстанието, оглавено от братята Асен и Петър, Хриз подкрепя ромеите, а след

---

[34] **Николов, Г.** *Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII – средата на XIII в.)*, 138-143.

[35] **Дуйчев, И.** *Българско средновековие. Проучвания върху политическата и културната история на средновековна България*, София: изд. „Наука и изкуство", 1972, с. 384.

[36] **Николов, Г.** *Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII – средата на XIII в.)*, с. 215.

[37] Георги Акрополит – История. – В: *ГИБИ*, VIII, 1972, с. 160.

[38] **Лазаров, И., Пл. Павлов, И. Тютюнджиев.** *История на България : Ч. 1.*, с. 88.

[39] **Николов, Г.** *Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII – средата на XIII в.)*, 73-74.

неуспехите на византийците срещу българите през 1186-1187 г. последният заема българска страна. Хвърлен е във византийска тъмница при Исаак II Ангел. Новият император Алексий III Ангел, поддържащ мирни отношения с България, освобождава затворникът през 1195 г. и го поставя за управител на крепостта **Струмица**. Хриз се възползва от политическата обстановка и се отцепва от централната власт във Византия, като крои планове за самостоятелно владение в Македония.[40] Впоследствие завладява крепостите в околността на Струмица. През 1197 г. Алексий III Ангел започва поход срещу Хриз, но го прекратява. Отцепникът се възползва от ситуацията и овладява оставената без византийска защита крепост **Просек** *(фиг. 3)*, в която си прави непристъпно убежище.[41] Земите му се намират на границата на България и Византия, поради което той балансира политиката си между двете държави. През 1197-1198 г. той е съюзник на Калоян, отблъсква Алексий III Ангел и заедно с Камица разширява владенията си към Битоля.[42] Насочвайки вниманието си към Хриз, Калоян продължава политическата линия на първите Асеневци за присъединяването на югозападните земи, населени с българи, към България.[43]

Никита Хониат, свидетел на събитията, описва историческите събития в една от запазените свои „Речи" по следния начин: „…Слово към императора господин Алексий Комнин, когато сезавърна от западните предели (словото е писано в 1202 г.). Тогава протостратор бе Мануил Камица, братов син на самия император. В сблъскването с варварите бе пленен (Мануил Камица бил изпратен от императора против Иванко) и не бе откупен от императора, а бе изкупен от Добромир Хриз, който владееше Просек и Струмица. След това той се вдигна срещу императора заедно със същия Хриз, който бе зет по дъщеря на протостратора. Императорът го надви и преследва. Тогава той сключи приятелски съюз с Йоаница (Калоян), който владееше

[40] **Николов, Г.** *Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII – средата на XIII в.)*, 73-78.

[41] **Мутафчиев, П.** *Изток и Запад в европейското Средновековие*, София: ИК „Христо Ботев", 1993, с. 44.

[42] **Лазаров, И., Пл. Павлов, И. Тютюнджиев.** *История на България : Ч. 1.*, с. 88.

[43] **Данчева-Василева, А.** *България и Латинската империя (1204-1261)*, София: изд. на БАН, 1985, с. 40.

Стара планина."[44] През 1202 г. българският цар и Алексий III сключват мир и така съдбата на Добромир Хриз се решава – „княжеството" му става част от властта в Търново.[45]

- *Севастократор Стрез* – историческите документи дават различни сведения относно родството на този отцепник с българските царе – днес доминира мнението, че е брат на цар Борил, но съществуват хипотези за фамилна връзка с Калоян.[46] През 1208 г. Стрез завоюва Просек със сръбска помощ, но успява да съхрани политическата си самостоятелност. Стрез и Борил се съюзяват след възникването на Латинска заплаха. Владетелят на Просек е убит през 1211[47] или 1214 г., когато заедно с Търновския цар подготвя удар против Сърбия.[48] Фактът, че няма сведения за жена или наследници на Стрез,[49] потвърждава тезата за краткотрайността на тези самостоятелни владения.

  Земите на севастократора просъществуват 3-4 години. Териториалният обхват на Стрезовите владения с център **Просек** е следният: на север граничи със Сръбската държава, на изток – Търновското царство, на юг – Солунското кралство, а на югозапад – Епир. По-голямата част от Македония е в ръцете на този владетел. Неговите владения са с размерите на тогавашна Сърбия. Без съмнение четири години Стрез успешно отблъсква чуждите стремежи за асимилиране на югозападните български земи, а след смъртта му Епирската държава завоюва огромна част от Македония.[50]

В периода края на XII - средата на XIII в. Европейският югоизток се изменя коренно като се прекроява в отрицателно влияние за България. Нарастват амбициите за териториално разширение на Унгарското кралство в Българския северозапад с центрове Белград и Браничево, а Никейската империя разширява владенията си на Балканите.

---

[44] Никита Хониат – Речи. – В: *ГИБИ*, XI, 1983, с. 111.

[45] **Николов, Г.** *Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII – средата на XIII в.)*, с. 93.

[46] **Пак там**, 98-99.

[47] **Пак там**, с. 110.

[48] **Лазаров, И., Пл. Павлов, И. Тютюнджиев.** *История на България : Ч. 1.*, с. 88.

[49] **Андреев, Й., И. Лазаров, Пл. Павлов.** *Кой кой е в средновековна България*, София: изд. „Просвета", 1994, с. 356.

[50] **Николов, Г.** *Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII – средата на XIII в.)*, 118-123.

Резултатът е следният – много земи в северозападните области, Тракия, Родопската област и Македония отпадат от Българското царство. Васил Гюзелев посочва двата основни фактора за разединяването на държавата на Иван Асен II след неговата смърт, а именно – татарската експанзия, която разрушава североизточния тил на българите и заселването на куманите на българска територия, ускоряват процесите на децентрализация.[51]

Болярското отцепничество през втората половина на XIII в.

Иван Асен II централизира своята държава, но при неговите наследници се наблюдава обратният процес. Появяват се заможни боляри, които се превръщат в самостоятелни и полусамостоятелни владетели, като отцепват значителни територии от Българското царство. Техните дела са мотивирани и от татарската хегемония, защото „Златната орда" се намесва във вътрешната политика на българите, което води до още по-голямо разединение в страната.[52] Фактор за развитието на сепаратизма през този период са и неуспешните войни с Византия и Унгария, обособяващи алтернативи за фракционизъм в българските земи.[53]

Спазвайки териториалния принцип, в разглежданата хронологическа рамка, амбиции за отделяне от Търново или дори присвояване на царския престол имат следните влиятелни личности, които се опитват да се възползват от междуособиците на Балканите, за да изпълнят своите цели:

- в Българския северозапад:

  - *Ростислав Михайлович* – бивш черниговски княз и унгарски васал в Мачва (между реките Сава и Дрина), същевременно владее български земи. Самопровъзгласява се за „български император", а действията му пряко изострят политическата криза в България през 1256 г. Българският цар Михаил II Асен става съюзник с Ростислав Михайлович и след като Михаил е победен от никейския император, то той търси помощ от своя приятел. Бившият черниговски княз и настоящ унгарски васал става посредник в мира между България и Никейската

[51] **Николов, Г.** *Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII – средата на XIII в.)*, 12-13.

[52] **Панайотов, П.** *История на България. Българско средновековие: Извори, факти, мнения*, Велико Търново: изд. „Абагар", 1998, с. 449.

[53] **Лазаров, И., Пл. Павлов, И. Тютюнджиев.** *История на България : Ч. 1.*, с. 88.

империя. Той подписва позорно за българите споразумение, което струва главата на търновския цар, тъй като Регинският мир продава българските интереси. Новият владетел Коломан II Асен приема за жена Мария (дъщеря на Р. М. и жена на покойния Михаил II Асен), което става повод унгарският васал да претендира за трона в Българската държава, с претекст, че защитава честта на своята дъщеря. Р. М. успява да прибере Мария, но не и да завладее Търново. Предполага се, че при завръщането си откъсва земи от държавата на Коломан II Асен (Бдин и областта[54]) и оттогава започва да се нарича „дук на България", дори „император Български". Тези титли изразяват напразен стремеж към политическо наследство, което не принадлежи по право на унгарския васал в Мачва Михайлович, а и в ретроспективен план отношението му към съдбата на българските земи препотвърждава това становище.[55]

- *Яков Светослав* – наследник на киевските велики князе. През 30-те години на XIII в. търси спасение от татарите в България. През 1258 или 1259 г. се оженва за внучка на Иван Асен II, с което се сродява с Асеневата династия. Подкрепя баджанака си Константин Тих-Асен в борбата с Мицо и съответно е щедро възнаграден с титлата деспот (тора по стойност след царската). Получава големи владения в северозападните земи на България, но и неговите амбиции се променят и той започва да се стреми към повече самостоятелност в управлението си. Антивизантийската коалиция от 1263 г., в която участва заедно с цар Константин и епирският деспот Михаил II се проваля. Политиката на Яков Светослав се изменя. Той започва да балансира между Унгария и България, за да увеличи самостоятелността си. През 1266 г. е принуден да стане унгарски васал, а след смъртта на царица Ирина той се откъсва от Търново и претендира за българския престол, защото остава единственият роднина на Асеневата династия в държавата. Величае се с титлата „император на България", която сам си провъзгласява и сече собствени монети, управлявайки като едноличен

[54] **Ценов, Я.** *Българските дворци: от кан Аспарух до цар Борис III*, София: ИК „Колхида", 2018, с. 40.

[55] **Андреев, Й., И. Лазаров, Пл. Павлов.** *Кой кой е в средновековна България*, София: изд. „Просвета", 1994, 327-329.

владетел. Търновският цар боледува и реално на държавното кормило е царица Мария. Тя успява да оплете Яков Светослав в своите „мрежи", осиновявайки деспота, но това е капан, тъй като скоро след това новият син на Мария е отровен по нейна заръка. [56] В българската историография съществува тезата, че Светослав управлява във **Видин?**, но монетните находки от неговия период разколебават тази теория.[57] Я. С. остава в националната ни история като един от най-влиятелните отцепници, властвали през втората половина на XIII в. Сродяването с Асеневата династия му позволява да се издигне в българския управленски елит, но жаждата за власт, породена от регионалната политическа обстановка го опропастява.

- *Дръман (Дърман) и Куделин* – български боляри, които през 70-те и 90-те години на XIII в. управляват самостоятелно Браничевската област. Център на владенията им е **крепостта Ждрело** *(фиг. 4)* на река Млава (при дн. с. Горняк, Сърбия). Те са с кумански или българо-кумански произход. През 1246 г. Браничевската област е завладяна за пореден път от Унгария, а 1273 г. двамата братя отхвърлят унгарската власт, тъй като и те, и местното население са с българско самосъзнание. Заплахата от север не стихва, поради което Дръман и Куделин получават подкрепа от Георги I Тертер (1280-1292). Предполага се, че братята са приели върховенството на българския цар, защото той още преди да стане цар е водач на куманите в България. През 1290 г. унгарците подтикват сръбския екскрал (бивш крал) Стефан Драгутин като полунезависим господар на унгарската област Мачва да завоюва Браничевската област. Планът не успява, а се случва точно обратното, т.е. братята наемат татари и кумани от владенията на хан Ногай и присъединяват значителна част от областта Мачва към своите владения, но историята не приключва дотук. През 1291 г. Стефан Драгутин с унгарска помощ, както и с подкрепата на своя брат сръбския крал Стефан Урош II Милутин (1282-1321) завоюват отново Браничевската област и я присъединяват към унгарската административна система.

[56] **Андреев, Й., И. Лазаров, Пл. Павлов.** *Кой кой е в средновековна България*, София: изд. „Просвета", 1994, 397-398.

[57] **Лазаров, И., Пл. Павлов, И. Тютюнджиев.** *История на България : Ч. 1.*, с. 88.

Дръман и Куделин бягат при Ногай, а Георги I Тертер няма възможност да помогне. През 1292 г. видинският владетел Шишман с татарска подкрепа от Ногай възвръща временно Браничевската област, но за кратко. Не е известно дали Дръман и Куделин участват в този поход, нито каква е тяхната съдба по-нататък, а владенията им остават изгубени за България завинаги.[58]

- *Шишман* – баща на цар Михаил III Шишман (1323-1330) и самостоятелен български владетел от края на XIII - началото на XIV в. Шишман е от кумански произход и има роднински връзки с династиите Тертеровци и Асеневци. В историческите извори, именно този отцепник е записан с най-много титли – „български деспот", „княз на българската земя", „крал", както и „български цар". „Български деспот" е неговата официална титла, а останалите разкриват авторитета му сред аристокрацията. Владенията на Шишман са със столичен център **Бдин** *(фиг. 5)* и имат следните граници: на изток достигат Лом и Враца; на запад – теснината Железни врата на р. Дунав; според съвременници Дунав протича по средата на държавата му, което включва и Влашката равнина.[59]

Шишман е лоялен на търновските царе, но самостоятелен в политиката си. През 1292 г., по заръка на хан Ногай и с татарски наемници, той воюва за териториите на Дръман и Куделин, като навлиза в сръбските земи. Сръбският крал Стефан Милутин успява да отблъсне Шишман и дори превзема Видин. Българският деспот бяга при своя сюзерен татарският владетел и с негова помощ сърбите са принудени да напуснат завладените български земи. Шишман и крал Милутин сключват мир, след който в своите земи деспотът има пълна самостоятелност, въпреки че през 1292 г. се заклева във вярност пред сръбския крал, едновременно с това се оженва за дъщеря на сръбския жупан Драгаш и Михаил (син на Шишман) сключва брак с Анна-Неда (дъщеря на крал Милутин). Впоследствие Шишман нормализира отношенията си с Българското царство. В началото на XIV в. деспотът

[58] **Андреев, Й., И. Лазаров, Пл. Павлов.** *Кой кой е в средновековна България*, София: изд. „Просвета", 1994, 104-106.

[59] **Пак там**, с. 395.

умира и е наследен от синът си Михаил, който след време става български цар.[60]

- в Българския североизток:

- *Мицо Асен* – той е най-опасен от болярите-сепаратисти, тъй като е детрониран цар.[61] Приморските градове Месемврия и Анхиало се определят най-често като центрове на неговите владения, но по-вероятно е да са земите около **Преслав**.[62]

През 1256 г. в България настъпва поредната междуособица, целяща завземането на владетелския трон, защото умират двамата последни наследници на Иван Асен II по мъжка линия. По думите на Георги Пахимер (византийски историк, свидетел на събитията) пише, че властта трябва да се прехвърли върху Мицо Асен, тъй като е зет на Иван Асен II. Така и става в края на 1256 г. Проблемът за новия владетел се изразява във факта, че той не среща подкрепата на провинциалната аристокрация, за разлика от търновската, която го издига. Мицо Асен не успява да се справи с неблагоприятната обстановка и да се утвърди като монарх. Най-вече авторитета си губи, поради неуспешната война срещу никейците, а и заради увеличените данъци на обикновеното население. През 1257 г. той бяга от Търново и се опитва да възроди Преслав като столица. При тази ситуация претендентът за цар Константин Тих се поучава от грешките на своя съперник и успява да получи подкрепата на Никейската империя, като през 1260 г. сключва договор с нея и едновременно с това печели благоволението на народа. Мицо Асен се превръща в държавен изменник, тъй като последния град, приемащ властта му, а именно Месемврия (дн. гр. Несебър) е разменен с византийския император Михаил VIII Палеолог за доходоносна област в околностите на река

---

[60] **Андреев, Й., И. Лазаров, Пл. Павлов.** *Кой кой е в средновековна България*, София: изд. „Просвета”, 1994, с. 395.; **Панайотов, П.** *История на България. Българско средновековие: Извори, факти, мнения*, Велико Търново: изд. „Абагар”, 1998, 449-450.

[61] **Лазаров, И., Пл. Павлов, И. Тютюнджиев.** *История на България : Ч. 1.*, с. 88.

[62] **Андреев, Й., И. Лазаров, Пл. Павлов.** *Кой кой е в средновековна България*, София: изд. „Просвета”, 1994, с. 280.

Скамандър (край античната Троя). Липсват исторически извори за съдбата на този опасен отцепник.[63]

- в Средногорието и Подбалканските земи:

  - Към 90-те год. на XIII в. братята *Смилец* (1292-1298), *Войсил* и *Радослав* владеят тези територии като техен център е крепостта **Копсис** *(фиг. 6)*.[64]
  - През 1298 г. част от разглежданите земи попадат под властта на *Алдимир/Елтимир* (брат на цар Георги I Тертер). Управителят избира за свое средище град **Крън** (при днешното село Енина, Казанлъшко) и сключва брак с Мария (дъщеря на Смилец).[65]

През 1323 г. деспот Войсил се опитва да възстанови това „княжество", но Михаил III Шишман Асен побеждава и подчинява Средногорието пряко под властта на търновската корона.[66]

Самостоятелни владения през XIV в.

Естественото развитие на сепаратизма продължава и през този период. Разликата е, че през XIV в. се обособяват напълно независими, мащабни владения, които придобиват статут на самостоятелни държави. Не случайно чуждестранни автори започват да пишат за три Българии, тъй като тези страни водят напълно самостоятелна вътрешна и външна политика. Опасностите през четиринадесетото столетие за българския народ не стихват, тъй като той живее на кръстопът. Това географско положение е колкото стратегическо и благоприятно, толкова и обременяващо. Границите на българските земи са подложени на силен натиск от множество държави: от север – татарски нашествия, на изток – византийски, дори генуезки флоти, от югоизток – османци, на юг – византийци, на запад – сърби, а на северозапад – унгарци. Всичко това, както и включването на българските земи към византийската административна уредба през Византийското владичество, води до разединение сред

---

[63] **Андреев, Й., И. Лазаров, Пл. Павлов.** *Кой кой е в средновековна България*, София: изд. „Просвета", 1994, 280-281.

[64] **Ценов, Я.** *Българските дворци: от кан Аспарух до цар Борис III*, София: ИК „Колхида", 2018, с. 62.

[65] **Панайотов, П.** *История на България. Българско средновековие: Извори, факти, мнения*, Велико Търново: изд. „Абагар", 1998, с. 450.

[66] **Андреев, Й., И. Лазаров, Пл. Павлов.** *Кой кой е в средновековна България*, София: изд. „Просвета", 1994, с. 89.

българите, бранещи отчаяно своите територии от всички страни. Изминали са вече над три века от внедряването на византийската феодална система в родните граници и постепенно сепаратистите основават свои владетелски родове и получават подкрепата на огромна маса от българския народ, за да създадат държава в държавата.

- Българския северозапад:

  - *Видинското „княжество"/"деспотство"*– съществува с прекъсвания повече от век, а център е **Бдин**. Основателят на това държавно формирование е деспот Шишман, наследен от Михаил III Шишман Асен. Историята е повратна и тези земи преминават към Търново, когато сина на Шишман става цар на България. Белаур (брат на Михаил III Шишман Асен) е назначен да управлява Видин. Този период не продължава дълго, защото Михаил умира в битката при Велбъжд, а брат му не се подчинява на новия търновски владетел и се стреми към отцепление. Иван Александър побеждава сепаратиста и дава като самостоятелно владение Видинското царство на своя син Иван Срацимир, което впоследствие е покорено от османците.[67]

- Българския североизток:

  - *Добруджанско „деспотство"* - през 40-те години на XIV в. Черноморската област между Варна, Дунав и част от Добруджа се оформят като самостоятелно владение, васално на Търновското царство. Първият владетел на Добруджанското деспотство е боляринът Балик. Град **Карвуна** *(фиг. 7)* е столичен център на неговото владение. Впоследствие Добротица (брат на Балик) наследява това „царство" и избира за свой държавен център **Калиакра**.[68] Съществува хипотеза, че след смъртта на Добротица деспотството е разделено между Иванко и Йоан Тертер в Дръстър (ако не са една и съща личност).[69] Друго становище е, че през 1385 г. Иванко наследява Добротица. Той сключва мир с Генуа в Пера (предградие на Цариград) на 27.V.1387 г., защото още баща му е османски васал и политическата обстановка е доста динамична. Така един проблем стихва. Мехмед Нешри (османски хронист) отбелязва, че Иванко има за своя престолнина **Варна**.

[67] **Лазаров, И., Пл. Павлов, И. Тютюнджиев.** *История на България : Ч. 1.*, с. 89.

[68] **Ценов, Я.** *Българските дворци: от кан Аспарух до цар Борис III*, София: ИК „Колхида", 2018, с. 48.

[69] **Лазаров, И., Пл. Павлов, И. Тютюнджиев.** *История на България : Ч. 1.*, с. 89.

Влашкият войвода Мирчо завоюва част от земите на Добруджанския деспот, но за кратко. През 1396/1397 г. и това самостоятелно владение попада под властта на султана.[70]

- <u>в Родопите и Беломорието</u>:

- *Владението на Момчил* – съществуват множество предания, свързани с името на този български самостоятелен владетел от XIV в., който е от „незнатен произход". Той е „хонсар", а по-късно става византийски стратиот, но скоро пак се връща към разбойничеството. Бяга в Сърбия и служи на крал Стефан. Впоследствие балансира между двамата основни претендента за византийския престол – императрица Анна Савойска, защитаваща правата на малолетния си син Йоан V Палеолог и великия доместик Йоан Кантакузин, който се обявява за император. Кантакузин предоставя на Момчил крепостите в Меропа (област, обхващаща Западни и Средни Родопи и част от Беломорието), за да получи неговата подкрепа срещу враговете си. Приобщава се и към Анна Савойска, която му предлага деспотска корона, а след време стария му съдружник му обещава титлата севастократор (второ лице на държавата). Всичко това е въпрос на интереси, все пак, Момчил извоюва своята самостоятелност и започва да управлява, воден от собствената си политика. На 7.VI.1345 г. той умира в героичната битка срещу обединените сили на Кантакузин и Умур бег (емир на малоазийския бейлик Айдън) пред стените на Буруград. Жена му, българка по произход е заловена при **Ксанти** (столица на независимото княжество), но е помилвана и изпратена в България, по нейно желание. Така приключва историята на едно самостоятелно владение, което се заражда от ръцете на авантюристичен, смел и силен български „хонсар", превъзмогващ разбойническото в себе си и бранещ до край, подчинените нему територии.[71]

- <u>в географската област Македония</u>:

През последните десетилетия на XIII и целия XIV в. значителна част от българските земи не са освободени и присъединени към държавната администрация.

---

[70] **Андреев, Й., И. Лазаров, Пл. Павлов.** *Кой кой е в средновековна България*, София: изд. „Просвета", 1994, 167-168.

[71] **Пак там**, 282-286.

Това, разбира се, създава предпоставки за сепаратизъм, тъй като някои от териториите като Македония са запазили българския си етнокултурен характер, а други (Белград и Браничево) са обезбългарени. Македонските земи от византийска власт попадат в пределите на Сърбия, което се случва в хронологическия отрязък 1282-1347 г. Алтернативата „Долната земя" да бъде освободена от българите през 1330 г. не е успешна, тъй като сръбският крал Стефан Дечански побеждава. Неговият син Стефан Душан (1332-1355) укрепва още повече своето кралство и югозападните български земи остават здраво вклинени в териториалната цялост на страната му.[72] Тази велика Сръбска държава е краткотрайна и етнически нееднородна. При наследника на Душан Стефан Урош V Луди (1355-1371) се наблюдава силна децентрализация. Сепаратизмът се проявява най-вече в Албания, Епир, Тесалия и завладените от Сърбия земи, които са заселени с българи.[73] Княз Лазар управлява изначалните земи на царството, но завладените от чужди държави владения се обособяват в свои местни държавици. Техни властници са сръбски аристократи, но населението е българско и това води до отделяне от сръбската държавна традиция. Новите еднолични владетели често са наричани „български", като понякога се женели и за българки. Всичко това създава основите за изграждане на самостоятелни и полусамостоятелни владения в югозападните български земи, които са разединени и воюват помежду си, а това ги превръща в лесна плячка за османските завоевания.[74] Някои от тези „княжества" са:

- *Кралството на Вълкашин* – той е бивш жупан в Прилеп, който се провъзгласява за крал съуправител на цар Стефан Урош. Признат е за съвладетел, тъй като поддържа и добри отношения с Елена (вдовицата на Стефан Душан). Вълкашин и брат му Иван Углеша успяват да се обособят като най-едрите феодали с доминираща роля в Македония, вероятно и Поморавието. Вълкашин разгръща своята мощ върху Северна, Средна и Западна Македония (със Скопие, Преспа, Полога, Велес), предполага се, че владението му включва и територии на север от Шар планина.[75] Център е град **Прилеп**. Албанският хронист Музаки определя лидера на това кралство като „крал на България".[76]

---

[72] **Лазаров, И., Пл. Павлов, И. Тютюнджиев.** *История на България : Ч. 1.*, с. 89.

[73] **Коледаров, П.** *Политическа география на средновековната българска държава. II част (1186-1396)*, София: изд. на БАН, 1982, 104-105.

[74] **Лазаров, И., Пл. Павлов, И. Тютюнджиев.** *История на България : Ч. 1.*, с. 89.

[75] **Коледаров, П.** *Политическа география на средновековната българска държава. II част (1186-1396)*, с. 105.

[76] **Лазаров, И., Пл. Павлов, И. Тютюнджиев.** *История на България : Ч. 1.*, с. 90.

- *Владението на деспот Йоан Углеш и „господин" Константин Деянови/Драгаши* – възниква след 1371 г. Най-големите успехи са свързани с второ упоменатия владетел, защото деспот Йоан не живее дълго. Земите на Константин са по поречието на Струма, заедно с Велбъжд (Кюстендил), областта Щип и др. Вероятно **Велбъжд** е центърът на тези владения. Константин също както крал Марко умира в битката при Ровине като османски васал. Земите му са завладени от османците и превърнати в Кюстендилски санджак, начело на който застава Юсуф (помюсюлманчен син на Константин). Константин Деянов е сърбин, но е наричан владетел или господар на „българската земя", „воевода български", „български цар" и др.
- *Деспот Йоан Углеш (брат на Вълкашин)* – бил е на служба при Елена (жената на Стефан Душан) и получава деспотска титла. До 1365 г. взима от сръбската царица управлението в **Сяр** на Югоизточна Македония до Струмица и Мелник с Халкидическия п-ов и временно се разширява в Беломорската низина до Долна Марица. Сръбският писател Михаил Константинович от Островица в своята хроника от XV в. пише: „Той [= Стефан Душан] дал на двамата братя Вълкашин и Углеша да управляват българското царство . . . Когато били само на четири мили от Дренополе [= Адрианопол, или Одрин], двамата братя въстанаха против своя господар. . .". Това сведение, както и известието на Музаки, и други творци разкриват, че независимо от произхода на феодалните владетели, през разглеждания период, в Македония и Поморавието, те са смятани и определяни за „български".[77]
- *Крал Марко (1371-1395)* – син на Вълкашин и българката Елена, техен законен наследник. През 1395 г. в битката при Ровине във Влашко се сражава като васал на Баязид срещу Мирчо Стари и по божието благоволение напуска земния свят. Кралството му престава да съществува, а земите му стават собственост на османците. Историческите извори упоменават Марко като „крал на България", както и българин. Център на владенията му е **Прилеп**.[78]

---

[77] **Коледаров, П.** *Политическа география на средновековната българска държава. II част (1186-1396)*, 105-107.

[78] **Лазаров, И., Пл. Павлов, И. Тютюнджиев.** *История на България : Ч. 1.*, с. 90.

- Част от югозападните български земи са владенията на: *Радослав Хлапен* (Бер, Воден и **Костур**), *Андрей Гропа* (**Охрид**), *Андриаш* (брат на крал Марко, управлява в **Дебър**) и т. н.[79]

*** * ***

Децентрализацията е нормален процес на развитие при средновековните държави, но разликата в България е тази, че нормалното развитие при този развой на събитията е прекъснат от османските нашествия, които използват умело разединението, кръвопролитията и враждите сред всички страни на Балканите и успяват да утвърдят своето влияние над тях. Султанският военно-деспотичен централизъм слага край на сепаратизма над огромна част от Балканския п-ов.[80] През XII-XIV в. българите не могат да осъществят завета на хан Кубрат, поради усложнената политическа обстановка, множеството могъщи съперници, както и личните амбиции на определени хора за власт, пари и слава. Заръката на мъдрия Кубрат през Второто българско царство е загърбена, но днес остава в историческата памет на българския народ под формата на националния девиз: „Съединението прави силата!".

[79] **Лазаров, И., Пл. Павлов, И. Тютюнджиев.** *История на България : Ч. 1.*, с. 90.
[80] **Пак там**, с. 90.

Приложение

Центрове на сепаратизма през епохата на Второто българско царство (XII-XIV в.)[81]			
Период	**Регион**	**Владетел**	**Център**
Края на XII – средата на XIII в.	Българският северозапад	Белота (1202-1203)	Браничево (?)
	Добруджа и Лудогорието	цар Теодор Петър (1190-1196)	Велики Преслав и Проват (Овеч)
	Добруджа	севастократор Петър (1253)	Велики Преслав (?)
	Родопската област	Иванко (1199-1200)	Кричим и Станимака
		Йоан Спиридонаки (1200-1201)	Неуточнено
	Родопската област и Пиринска Македония	деспот Алексий Слав (1207 – след 1230)	Цепина и Мелник
	Македония	Добромир Хриз (ок. 1195-1201)	Просек
		севастократор Стрез (1208-1211/4)	
Втората половина на XIII в.	Българският северозапад	Ростислав Михайлович (1256 - ?)	(?)
		Яков Светослав (1258/9-1276)	Бдин (?)
		Дръман (Дърман) и Куделин (70-те – 90-те год. на XIII в.)	крепостта Ждрело на р. Млава
		Шишман (1277-1308/1312)	Бдин
	Българският североизток	Мицо Асен (1256-1257)	Преслав (?)
	Средногорие и Подбалкански земи	Смилец, Войсил, Радослав (90-те год. на XIII в.)	Копсис
		Елтимир/Алдимир (1298-1305)	Крън

[81] Използвани източници: **Андреев, Й., И. Лазаров, Пл. Павлов.** *Кой кой е в средновековна България*, София: изд. „Просвета”, 1994.; **Коледаров, П.** *Политическа география на средновековната българска държава. II част (1186-1396)*, София: изд. на БАН, 1982.; **Лазаров, И., Пл. Павлов, И. Тютюнджиев.** *История на България : Ч. 1. Средновековие. Българските земи под османска власт : (VII–XVIII в.)*, Велико Търново: изд. „Слово”, 1995.; **Матанов, Хр.** *Югозападните български земи през XIV в.*, София: изд. „Наука и изкуство”, 1986.; **Николов, Г.** *Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII – средата на XIII в.)*, с. 233.; **Ценов, Я.** *Българските дворци: от кан Аспарух до цар Борис III*, София: ИК „Колхида”, 2018.

XIV в.	Българският северозапад (Видинско „деспотство”/”царство”)	Михаил III Шишман Асен (1308/1312-1322)	Бдин
		Белаур (1331-1336)	
		Иван Срацимир (1356-1396/7)	
	Българският североизток (Добруджанско „деспотство”)	Балик (1322-1347)	Карвуна
		Добротица (1347-1385)	Калиакра
		Иванко (1385-1396/7)	Варна
	Родопи и Беломорие	Момчил (1343-1345)	Ксанти
	Македония	Вълкашин (1365-1371)	Прилеп
		деспот Йоан и Константин Деянови/Драгаши (1356-1395) (османски васали след 1371)	Велбъжд
		Радослав Хлапен (1356-1371)	Костур
		Йоан Углеш (1365-1371), брат на Вълкашин	Сяр
		Андрей Гропа (1365-1371)	Охрид
		Крал Марко (османски васал след 1371-1395), син на Вълкашин	Прилеп
		Андриаш (1373?-1394?)	Дебър

Списък на фигурите

1. Цепина – останки от крепостта
2. Руини от Славовата крепост край Мелник
3. Средновековната крепост Просек. Панорама на археологическите обекти Маркова кула, с. Корешница и Кале-Стрезов град, с. Челевец
4. Карта на владенията на Дърман/Дръман и Куделин
5. Ранносредновековна крепост Баба Вида в град Бдин
6. Изглед към крепостта Аневско Кале (Копсис)
7. Средновековната крепост Карвуна

Фиг. 1.

Източник: https://bg.wikipedia.org/wiki

Фиг. 2.

Източник: https://bg.wikipedia.org/wiki

Фиг. 3.

По Михайловски, Р., Петров, О.
(Михайловски, Петров 2017, с. 228)

Фиг. 4.

Източник: https://bg.wikipedia.org/wiki

Фиг. 5.

Източник: https://trakia-tours.com

Фиг. 6.

Източник: https://bg.wikipedia.org

Фиг. 7.

Източник: http://wikimapia.org

Използвани извори

Алберих – Хроника на монаха Алберих от манастира „Троа Фонтен". – В: *ЛИБИ*, IV, 1981.

Георги Акрополит – История. – В: *ГИБИ*, VIII, 1972.

Никита Хониат – История. – В: *ГИБИ*, XI, 1983.

Използвани изследвания

Андреев, Й. 1994. *Курс лекции по история на Второто българско царство*, Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий".

Божилов, И., Гюзелев, В. 1999. *История на средновековна България VII-XIV в. : Т. 1.*, София: ИК „Анубис".

Данчева-Василева, А. 1985. *България и Латинската империя (1204-1261)*, София: изд. на БАН.

Дуйчев, И. 1972. *Българско средновековие. Проучвания върху политическата и културната история на средновековна България*, София: изд. „Наука и изкуство".

Коледаров, П. 1982. *Политическа география на средновековната българска държава. II част (1186-1396)*, София: изд. на БАН.

Лазаров, И., Павлов, Пл., Тютюнджиев, И. 1995. *История на България : Ч. 1. Средновековие. Българските земи под османска власт : (VII–XVIII в.)*, Велико Търново: изд. „Слово".

Матанов, Хр. 1986. *Югозападните български земи през XIV в.*, София: изд. „Наука и изкуство".

Мутафчиев, П. 1993. *Изток и Запад в европейското Средновековие*, София: ИК „Христо Ботев".

Николов, Г. 2011. *Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII – средата на XIII в.)*, София: ИК „Гутенберг".

Панайотов, П. 1998. *История на България. Българско средновековие: Извори, факти, мнения*, Велико Търново: изд. „Абагар".

Попов, Ст. 2011. *Замъкът в Европа и България през средните векове*, София: ИК „Колхида".

Ценов, Я. 2018. *Българските дворци: от кан Аспарух до цар Борис III*, София: ИК „Колхида".

Електронни източници

- *Алексий Слав*. // https://bg.wikipedia.org, 27.02.2019. <https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B8%D0%B9_%D0%A1%D0%BB%D0%B0%D0%B2> (14.06.2019);
- *Аневско Кале.*// https://bg.wikipedia.org, 26.05.2019. <https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D0%B5%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%BE_%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B5> (14.06.2019);
- *Бдин*. // https://trakia-tours.com. <https://trakia-tours.com/wp/fortresses/%D0%B1%D0%B4%D0%B8%D0%BD/> (14.06.2019);
- *Дърман и Куделин*. // https://bg.wikipedia.org, 12.11.2018. <https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D1%8A%D1%80%D0%BC%D0%B0%D0%BD_%D0%B8_%D0%9A%D1%83%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%BD> (14.06.2019);
- **Михајловски**, **Р.**, **Петров**, **О.** 2017. *Нови наоди од тврдината Просек, Демир Капија : печатот на Георги Инеот, севат и паракимомен, 1198 година*, Патримониум.МК год. X бр. 15. // http://www.kalamus.com.mk, 24. 09. 2013. <http://www.kalamus.com.mk/pdf_spisanija/patrimonium_10/011%20=%20019_2%20Robert%20Mihajlovski,%20Ordance%20Petrov%20-%20Patrimonium%202017.pdf> (14.06.2019);
- *Средновековна крепост Карвуна (Балчик)*. // http://wikimapia.org, 2017. <http://wikimapia.org/15854628/bg/%D0%A1%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0-%D0%BA%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%82-%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%B2%D1%83%D0%BD%D0%B0> (14.06.2019);
- *Цепина*. // https://bg.wikipedia.org, 08.12.2018. <https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B5%D0%BF%D0%B8%D0%BD%D0%B0> (14.06.2019).

Божидар Тодоров

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски”
специалност *Педагогика на обучението по история и география*
бакалавър

Научен ръководител:
доц. д-р Т. Тодоров

Рецензент:
доц. д-р К. Константинов